Contrast de perspectives com a tarannà de recerca. Apunts sobre anorèxia nerviosa[1]

Contrasting perspectives as a research topic. Notes on anorexia nervosa

Jordi Sanz Porras

Lankaster University. Universitat Autònoma de Barcelona - jsanz@seneca.uab.es

El terme anorèxia nerviosa sembla cristal·litzar moltes de les preocupacions socio-culturals actuals entorn el gènere, la subjectivitat i la corporalitat. El fenomen social de l'anorèxia nerviosa s'associa freqüentment a una cursa sense fi per aconseguir una determinada corporalitat de model. Mentre que a nivell més societal l'imaginari social de la patologia ha anat canviant al llarg d'aquest últim segles, dins la institució mèdica els fonaments que guien tant la investigació entorn la patologia com la teràpia poc han variat. És poc freqüent que algú no conegui els trets bàsics de la patologia i, principalment, que afecta a noies adolescents. S'associa, així, feminitat i anorèxia nerviosa com a patologia que "pertany a" i "designa a".

Paral·lel a aquest procés de categorització, hi trobem que el terme anorèxia nerviosa també ha esdevingut objecte d'un complex nucli de coneixements i pràctiques psiològico-clíniques. Aquestes perspectives no són fàcil de ser jutjades però si que podem afirmar que tals pràctiques tenen unes conseqüències determinades que només certes vegades tenen els efectes desitjats.

> "In constructing anorexia nervosa in one way rather than another a field of knowledge thereby also constrains the kind of questions that can (legitimately) be asked about the distress that many girls and women in contemporary western society experience around eating and not eating, around losing and gaining weight, around being fat or being thin, around being a woman" (Malson, 1998: 188).

Una de les conseqüències més rellevants d'aquestes pràctiques més clíniques és l'oblit amnèsic de que l'anorèxia es troba relacionada (per no dir definida) pel gènere. Malgrat que un nombre molt més gran de dones han estat "diagnosticades com a anorèxiques", els aspectes referents al gènere són encara marginals en tant la definició, l'explicació i la teràpia clínica consegüent. Per aquest motiu, les possibles aportacions feministes entorn l'anorèxia són ignorades i titllades de "poc científiques". L'afirmació que l'anorèxia nerviosa és una manifestació explícita de l'opressió patriarcal ha estat sempre rebutjada per ideològicament tendenciosa des de postures clíniques.

1 Treball de Recerca. Doctorat en Psicologia Social. Universitat Autonoma de Barcelona.

A partir de tals perspectives, l'objectiu que ha de perseguir la recerca entorn l'anorèxia nerviosa ha de ser un coneixement que descrigui els mecanismes causals que expliquen l'aparició de la patologia. No obstant, aquesta noció d'explicació causal és en si mateixa problemàtica ja que es recolza en el supòsit que anorèxia nerviosa "existeix" com a realitat independent a les pràctiques i discursos científico-clínics on es constitueix i és tractada. Les pràctiques clíniques són pràctiques socials que (re)formen contínuament els objectes de discurs sobre els quals parlen amb relativa legitimitat, espais on existeixen unes correlacions de poder determinades que permeten realitzar unes preguntes i no unes altres. Aquestes correlacions posicionen d'una manera determinada les nois anorèxiques i afecta les seves experiències vitals. Tals experiències són definides en termes d'anorèxia nerviosa com a **patologia individual** i aquesta definició no és contestada des de cap posició dins de la mateixa clínica. Cal, aleshores, anar més enllà de la patologilització individual i **comprendre** les vivències de la noia anorèxica així com els contextos socials que construeixen la patologia com a tal. Això és, afirmar que (1) no només les "anorèxiques" són anorèxiques i que (2) l'anorèxia nerviosa està relacionada amb el significat del que és ser dona en la nostra societat radicalment capitalista.

Així,

> "the location of anorexia nervosa in its socio-historically specific discursive contexts and the elucidation of the gender power relations, the micro-processes of domination in which anorexia is constituted, imply that clinicians might usefully work within a framework that questions the medical model of anorexia, that acknowledges its socio-cultural context and acknowledges the discursively constituted nature of women's experiences and practices surrounding eating and not eating, gaining and losing weight, being fat or thin; surrounding gender, subjectivity and embodiment" (Malson, 1998: 191).

L'anorèxia nerviosa transforma el repertori de significats socials entorn la corporalitat. Llisca entre dues concepcions dicotòmiques: per una banda, la corporalitat relacionada amb la noció masculina de l'individu complet i autònom com a instrument d'(inter)acció social en l'àmbit públic; i, per altra banda, la corporalitat femenina com a incompleta, depenent i passiva. Anorèxia nerviosa esdevé un *ethos* amb la finalitat de canviar a nivell individual la secundària corporalitat femenina mitjançant la construcció de la **corporalitat anorèxica** la qual li pertanyi, no sigui "penetrable" i autònoma. La corporalitat anorèxica, com a un projecte personal sobre el que hi ha un control fàctic, pretén ser sinònim a una individu actiu i diferenciat.

L'anorèxia nerviosa comença, d'aquesta manera, com un intent de construir mitjançant l'ascetisme alimentari una subjectivitat autònoma.

> "In anorexia the experience of feminine bodily openness centered on the mouth. Not eating forms a barrier between the anorexic self and the threatening world against which the open feminine body has no defenses. Not eating deconstructs feminine responsiveness; it protects against the invasion which threatens to annihilate the self (McSween, 1993: 248).

L'ascetisme alimentari, lluny de ser només un símptoma d'una patologia, pren una doble significació més complexa: intentar eradicar amb l'alimentació com a sinònim de feminitat i

intenta ser un mecanisme per acabar amb el control patriarcal (feminitat com a objecte). Aquesta forma radical d'eliminar la ingesta intenta (inter)actuar en pro de la recerca d'un espai autònom, com una mena "d'autarquia corporal" on la corporalitat-subjectivitat sigui definida completament en ella mateixa. Aquesta capacitat de definició d'un mateix és el que proporciona l'espai on l'anorèxia com a **tarannà diferencial** pot (re)sorgir.

Aquesta corporalitat anorèxica com a sinònim d'autonomia completa resta només en un ideal el qual poques anorèxiques hi aconsegueixen arribar. Aquesta corporalitat roman en un ideal per vàries raons: per una banda, perquè la fisiologia corporal té els seus mecanismes per a sobreposar-se la necessitat d'ingesta; per altra banda, perquè tant la corporalitat anorèxica com tal subjectivitat són realitats estrictament socials fet que la seva (auto)definició va en funció de la seva (inter)connexió amb els altres. En d'altres paraules, l'ascetisme alimentari ha de ser definit com una realitat social i, això, implica que produeix **una individuació** (diferenciació, si es vol) **precària** que ha de ser (re)confirmada constantment.

Amb aquestes línies no estem deslligat anorèxia de la seva gravetat com a patologia que comporta experiències vitals no fàcils de superar. El que estem dient és que, pel fet que la pròpia corporalitat (inter)actua en si mateixa i pel fet que només es produeix una individuació precària, es desemboca en l'anorèxia com a tarannà indivualitzat i institucionalitzat (un *ethos* que requereix ser repetit més d'un cop per fer perviure la unitat social que li afecta).

> "The symptom itself, not-eating, negative appetite, comes to control the anorexic woman; she feels herself powerless to end a process she herself began. [...] The anorexic woman thinks, accepting the definition of the body as individually owned, that her body is the one thing she can control. The object status of the feminine body is, however, ultimately, inescapable" (McSween, 1993: 251).

Des d'una postura feminista (Orbach, 1986 o Malson, 1998), es pot argumentar que no hi ha cap marc teòric clínic que pugui explicar el seu creixement espectacular. De la mateix forma, no es pot concebre anorèxia nerviosa com una desviació, sinó com un problema d'expectatives socials amb l'actual definició de feminitat. Cada vegada més, dones es veuen immerses en incursions en un món competitiu, públic i individualista regit per principis andròg ens. L'individualisme de mercat capitalista ha intentat històricament controlar la feminitat amb la dicotomia entre consum i vida domèstica. Per aquest motiu, anorèxia nerviosa cristal·litza un ventall de dicotomies culturals, de les quals també se'n fa partícip els enfocaments més clínics.

Com a "ciències humanes", els discursos clínics i pràctiques terapèutiques participen d'aquesta divisió entre racionalitat i corporalitat, conceptualitzant la corporalitat com a desordre i la racionalitat com a agent que ha de sotmetre les disfuncions orgàniques. La subjectivitat del pacient és completament ignorada ja que amb la racionalització dels mètodes terapèutics el pacient és definit com a passiu en qualsevol forma de cura. Per tant, l'objectiu de la teràpia serà embolcallar la condició de pacient dins un sistema medicalitzat de coerció, corregint bé una disfunció fisiològica o bé disciplinant el cos d'acord a uns estàndards mèdics. En els mateixos termes, la noia anorèxica és vista com aquella persona que ha perdut la seva capacitat de control sobre la ingesta i requereix de control clínic per a posar remei a la problemàtica. D'aquesta manera, qualsevol aportació que la noia anorèxica pugui fer sobre la

seva patologia és directament catalogada com a pensament irracional o disfunció cognitiva. En definitiva, podem dir que hi ha una situació d'incomunicació imposada entre la anorèxia i la noia anorèxica. Aquesta situació d'incomunicació present en formes clíniques de teràpia implica (1) una reificació de les dicotomies culturals de les quals la noia anorèxica vol evadir-se/protestar i (2) la construcció de la noia anorèxica com a pacient amb una capacitat de parlar-interpretar sobre la seva pròpia patologia i incidir en el seu tractament pràcticament inexistent. Podem perviure en una recerca sociològica que integri la dicotomia com a tarannà de recerca?.

> "We should be aiming to describe, explain, and understand the sympthomatology women experience: what it means to women, the factors which may be implicated in both the timing and degree of symptoms, and the ways in which women cope with perceived difficulty" (Ussher, 2000).

Cal, aleshores, adoptar un canvi en el tarannà de recerca per abordar anorèxia nerviosa.

La teràpia clínico-conductual de l'anorèxia nerviosa es basa en un tarannà empiricista dicotòmic en l'aproximació a la realitat de la noia anorèxica. Aquest paradigma emfatitza l'existència de lleis universals basades en causa-efecte dins el marc d'una marc teòric previ que es ratificat o falsejat per l'existència de "fets objectius". Una metodologia hipotético-deductiva és utilitzada per establir les relacions causals que expliquen la realitat. Dins aquest mètode, la idea del científic (o terapeuta) és el control de certes variables dins experiments que serviran per testar hipòtesis apriorístiques sobre la realitat. En termes pràctics, moltes de les tasques del científic es redueixen a la operacionalització del mètode de mesura. La quantificació i l'estandardització són processos bàsics per tal d'obtenir una observació de la realitat. Així mateix, s'estableix com a condició necessària que els resultats de la recerca siguin replicables i generalitzables i susceptibles a fer-ne prediccions de les regularitats obtingudes.

No obstant, es cal abordar la realitat anorèxia des d'un tarannà no dicotòmic que es focalitzi més en veure quina és la dotació de sentit de la realitat (social), com a llegat històric a la crítica feta per diversos autors al positivisme com a única forma d'abordar l'activitat humana. Començant a portes del segle XIX amb figures com Dilthey o Weber, s'ha criticat la psicologia experimental posant de manifest el seu acriticisme en l'adherència al model naturalista-empirista. Encara que hi ha un gran nombre de teories que s'acullen a aquest tarannà més qualitatiu, si que es poden esmentar el que serien unes premisses generals:

- Compromís amb epistemologies constructivistes
- Èmfasi en la comprensió més que en l'explicació
- Representació de la realitat mitjançant els ulls dels participants
- La importància de (re)viure la dotació del significat de les pràctiques socials en el seu context local defugint d'explicacions simples de les mateixes.
- Una definició del procés de recerca com a generador de línies de treball més que un instrument per la creació de fets empírics immutables.
- Una (im)postura envers la teorització que emfatitzi més l'emergència de conceptes més que no pas la imposició de termes apriorístics.

El que amb aquestes premisses estem dient és que cal moure'ns **del tarannà de la descoberta a la generació de la teoria**, prestant rellevant atenció al procés d'insertar nous discursos dins sistemes consolidats de significat. Aquesta seria també la pretensió de futurs treballs de recerca: l'intent d'inserció d'una aproximació feminista en una aproximació ja consolidada que podríem anomenar cognitivo-conductual. Parlem de considerar l'acte de posicionar-se com un tarannà de recerca que considera en les següents pautes una forma d'anar més enllà de la dicotomia com la forma de recerca:

Actor Network Theory	**Aportacions Feministes**	**Merleau-Ponty**
Multiplicitat	Reflexivitat i Ruptura Conceptual	Dotació de Sentit
Hibridització	Experiència Femenina	Reversibilitat
Traducció	Fragmentació	Ambigüitat
Actor-xarxa	(Inter)Subjectivitat	Doble Vincle
Tecnologia	Encarnació Feminista	

Si constatem que l'investigador és una posició parcial en el decurs de la investigació, cal (re)estructurar la relació de desigualtat entre "investigador i investigat" en pro de considerar la posició de "l'investigat" com a igualment rellevant en la recerca i que ha d'estar present en el decurs de tota la investigació. Així, reconeixem que les participants són les "expertes" i tenen la autoritat en les seves pròpies experiències. Les participants formen part del món social i, aquest fet, implica que són crítiques i conscients de l'entramat de normes socials que actuen sobre les seves trajectòries vitals.

Cal saber no només el que és una situació, sinó també el que aquella situació vol dir pels seus participants. El canvi de tarannà es va evidenciant: s'intenta entendre el comportament humà com a interpretació i comprensió més que predicció i control. L'investigador ha d'entrar dins del discurs amb la gent que està estudiant i intentar apreciar la forma que el subjecte dóna al seu voltant. Observador i observat, en termes cartesians, són **coparticipants**

> "Abounds in the sensible world, but on condition that the sensible world has been disvested of all that the ontologies have added to it. One of the tasks of the dialectic, as a situational thought, a thought in contact with being, is to shake off the false evidences, to denounce the significations cut off from experience of being, emptied- and to criticize itself in the measure that itself becomes one of them" (Merleau-Ponty, 1968: 92).

Este trabajo de investigación es fruto de una serie de reflexiones realizadas a partir de mis incomodidades en el tratamiento del tema "mujeres migrantes". Estas incomodidades han estado presentes al escoger el tema y al construir el problema de investigación. Este trabajo es entonces la memoria de estas reflexiones realizadas al construir mi problema de investigación.

Referències

Barral, Mary Rose. (1965). *Merleau-Ponty: The Role of the Body-Subject in Interpersonal Relations*. Pittsburgh: Duquesne University Press. (Barral in text).

Brumberg, Jean Jacobs. (1988). *Fasting Girls. The emergence of anorexia nerviosa as a modern desease*. New York: Vintage Books

Burkitt, Ian y Sanz,Jordi. (2001). Embodiment, Lived Experience and Anorexia: The Contribution of Phenomenology to a Critical Therapeutic Approach. Revista Atenea Digital. Número 0, Mayo. Departament de Psicologia Social i de la Salut de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Busch, Thomas W. y Gallagher, Shaun (eds.). (1992). *Merleau-Ponty, Hermeneutics and Postmodernism*. Albany: State University of New York Press (MPHP in text).

Callon, Michel. (1986). Algunos elementos para una sociolgía de la traducción: la domesticación de las vieiras y los pescadores de la Bahía de St Brieuc. A Iranzo, J.M. (1995). *Sociología de la ciencia y de la tecnología* (pp. 259-282). Madrid. CSIC.

Callon, Michel. (1998). El proceso de construcción de la sociedad. El estudio de la tecnología como herramienta para el análisis sociológico. A Domènech, M. and Tirado, F.J. *Sociología simétrica. Ensayos sobre ciencia tecnología y sociedad*. Barcelona: Gedisa.

Chernin, Kim. (1983). *Womansize: the Tyranny of Slenderness*. Women's Press. London

Chernin, Kim. (1986). Woman, eating and identity. Virago. London.

Chesler, Phyllis. (1974). *Woman and Madness*. Allen Lane. London.

Dillon, Martin C. (1998). *Merleau-Ponty's Ontology*. Bloomington: Indiana University Press.

Fallon, Patricia y Katzman, Melanie A. (Ed). (1994). *Feminist perspectives on eating disorders*. New York: The Guilford Press.

Férnandez-Ballesteros, Rocio. (1994). *Evaluación conductual hoy. Un enfoque para el cambio en psicología clínica y de la salud*. Pirámide. Madrid

Gull, W. (1874). Anorexia nerviosa. *Transactions of Clinical Society, 7*(2), 22-28.

Harding, Sandra. (1986). *The Science Question in Feminism*. Cornell Univ. Press.

Harding, Sandra. (ed.) (1987). *Feminism and Methodology*. Milton Keynes: Open University Press.

Harding, Sandra and Merrill B. Hintikka (ed). (1983). *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*. D. Reidel Pub. Co.

Haraway, Dona. (1995). *Ciencia, cyborgs y mujeres: la reinvención de la naturaleza*. Cátedra. Madrid.

Keller, Evelyn Fox. (1985). *Reflection on Gender and Science*. Yale University Press.

Keller, Evelyn Fox and Helen E. Longino. (ed) (1996). *Feminism and Science*. Oxford Univ. Press.

Keller, Evelyn Fox. (1994). La paradoja de la subjetividad científica. A Fried Schnitman (ed.). *Nuevos paradigmas, cultura y subjetividad*. Barcelona. Paidós.

Langer, Monika M. (1989). *Merleau-Ponty's Phenomenology of Perception*. Hampshire: MacMillan Press.

Lasègue, Ernst charles. (1873). On Hysterical Anorexia. *Medical Times and Gazette, 6*.

Latour, Bruno. (1998). La tecnología es la sociedad hecha para que dure. A Domènech, M. and Tirado, F.J. *Sociología simétrica. Ensayos sobre ciencia tecnología y sociedad*. Barcelona: Gedisa.

Law, John. (1998). Del poder y sus tácticas. Un enfoque des de la sociología de la ciencia. A Domènech, M. and Tirado, F.J. *Sociología simétrica. Ensayos sobre ciencia tecnología y sociedad*. Barcelona: Gedisa.

Law, John. (1999). After ANT: complexity, naming and topology. A J. Law y J. Hassard (eds.). *Actor Network Theory And After* (pp. 1-14). Oxford: Blackwell.

Law, John. (2001). Networks, relations, cyborgs: on the social study of technology.(draft) Lancaster University: Center for Science Studies and the Department of Sociology. http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc042jl.html.

Lawrence, Marilyn. (1979). Anorexia Nervosa: the control paradox. *Women's Studies International Quaterly, 2*.

Lawrence, Marilyn. (1984). *The anorexic experience*. London: Women's Press.

Lester, Rebeca. (1995). The (dis)embodied self in anorexia nervosa. *Social Science and Medicine, 44* (4).

Malson, Helen. (1998). *The Thin woman. Feminism, post-structuralism and the social pshychology of anorexia nerviosa*. London: Routledge.

McSween, Morag. (1993). *Anorexic's Bodies. A feminist and sociological perspective on anorexiaNervosa*. London: Routledge.

Merleau-Ponty, Maurice. (1962). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.

Merleau-Ponty, Maurice. (1964a). A Prospectus of His Work. A M. Merleau-Ponty. *The Primacy of Perception*. Evanston: Northwestern University Press.

Merleau-Ponty, Maurice. (1964b). *Sense and Non sense*. Evanston: Northwestern University Press.

Merleau-Ponty, Maurice. (1968). *The Visible and the Invisible*. Evanston: Northwestern University Press.

Mies, Maria. (1993). Towards a Methodology for Feminist Research. A Martyn Hammersley (Ed.). *Social Research: Philosophy, Politics and Practice*. Newbury Park: Sage.

Moser, Ingunn y Law, John. (1999). Good pasajes, bad passages. A J. Law y J. Hassard (eds.). *Actor Network Theory And After* (pp. 196-219). Oxford: Blackwell.

Orbach, Susie. (1985). Accepting the Symptom: a feminist psychoanalityc treatment of Anorexia Nervosa. A D.M. Garner y E.P. Garfinkel, E.P (Ed.) *Handbook of Psychotherapy for Anorexia and Bulimia Nerviosa*. London: Guilford Press.

Orbach, Susie. (1978). *Fat is a feminist Issue*. London: Hamlyn.

Orbach, Susie. (1986). *Hunger Strike: The anorectic's struggle as a methaphor for our Age.* London: Faber & Faber.

Orbach, Susie. (1993). *Hunger Strike: the anorectic's struggle as a metaphor of our age*. Harmondsworth: Penguin.

Orbach, Susie y Eichenbaum, Luise. (1983). *Understanding women*. Harmondsworth: Penguin.

Puente Muñoz, Ma. Luisa y Gómez, Ma. De los Angeles. (1998). Anorexia y bulimia. A M.A. Vallejo Pareja (ed.). *Manual de Terapia de conducta*. Madrid: Dykinson.

Quivy, Raymond y Van Campenhoudt, Luc. (1992). *Manual de investigación en Ciencias Sociales*. México: Limusa Noriega Editores.

Román, M. (1991). Feminismo y Postmodernidad en Puerto Rico. A Rodríguez, F. *Coloquio Internacional sobre el imaginario social contemporáneo*. Puerto Rico: UPF.

Stanley, Liz (Ed.). (1990). *Feminist Praxis. Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*. London: Routledge.

Toro, J. et al. (1990). Intervención terapéutica en un caso de anorexia nerviosa. A F. X. Méndez y D. M. Antón (ed.) (1990). *Modificación de conducta en niños y adolescentes*. Madrid: Pirámide, 1994.

Vallejo Pareja et al. (1997). *Anorexia, en Modificación de conducta: análisis de casos*. Madrid: Publicaciones de Psicología Aplicada.

Wright, George Henrik. (1991). Two traditions. A M. Hammersley (ed.). *Social research. Philosophy, politics and practice*. London: Sage Publications.

Este texto está protegido por una licencia Creative Commons.

Usted es libre de copiar, distribuir y comunicar públicamente la obra bajo las siguientes condiciones:

Reconocimiento: Debe reconocer y citar al autor original.
No comercial. No puede utilizar esta obra para fines comerciales.
Sin obras derivadas. No se puede alterar, transformar, o generar una obra derivada a partir de esta obra.

Resumen de licencia

Texto completo de la licencia